

VITÁLNÍ REGIONY JSOU DŮLEŽITÉ PRO BUDOUCNOST EVROPY

VITAL REGIONS IMPORTANT FOR FUTURE OF EUROPE

Helmut Renöckl

Anotace:

Příspěvek je zaměřen na novou dimenzi Evropy, na šanci malých států a regionů v evropském prostoru. Do popředí se dostávají otázky spojené nejen s ekonomikou a politikou, ale i etikou a demokracií.

Klíčová slova:

Etika, regiony, životní prostředí, společenský kontext

Abstract:

A contribution is focused on a new dimension of Europe, a chance of small states and regions in European space. Issues connected not only with economics and policy but also with ethics and democracy come in forefront.

Keywords:

ethics, regions, environment of life, social context

Naše doba bude velmi pravděpodobně v učebnicích dějepisu budoucnosti označována jako doba, která „určila směr“. Nám jako současníkům může ale v náročnosti všedních dnů a probíhajících změn uniknout, v jak mimořádné době, v jakém „kairos“ žijeme: Velkým rozšířením Evropské unie 1. května 2004 bylo překonáno poválečné rozštěpení Evropy (a lze doufat, že vstupní jednání dalších evropských zemí povedou brzy k úspěšnému závěru).¹ Poprvé v dějinách je nyní možné nové utváření celé Evropy ve svobodě a doufejme i ve spravedlnosti. Kairos znamená mimořádné šance a výzvy, které je však ale také možné propást nebo zmařit. Od Aristotela, jednoho z praotců evropského ducha, víme: Potenciály se neuskutečňují automaticky, potřebují vhled, odpovídající vůli a praxi.

Nálada jak v bývalé „východní“ tak v bývalé „západní“ Evropě však v současné době není v žádném případě euforická. V úkolech vnitřního utváření stejně jako ve velké aréně světové politiky se Evropa ukazuje spíše jako malicherně rozhádaná než jako silná a konstruktivní, ne jako příkladný, pohodlně obyvatelný dům, ale spíše jako nevzhledné staveníště. Pro mnohé lidi znamená současnost s jejími velkými změnami v souvislosti s evropskou integrací, globalizací, změnou paradigmat s přechodem moderny v postmodernu silné znejistění a zatížení. Psychosociální situace se vyznačuje nepřehledností, problémy s orientací, slabostí v nasazení pro dlouhá období a náročné cíle a postmoderní „libovůli“. Empirické studie konstatují regresivní a resignační tendence jak v osobním jednání, tak ve veřejné angažovanosti. Lidé mají sklon stahovat se ze stresujícího „velkého světa“, z náročnosti utváření společnosti a politiky a omezují se na malou oblast svých vlastních základních zájmů.² Tomu odpovídají také mediální a politické trendy nových, někdy trapně anachronicky

¹ Aktuální přehledy: Europa der 25. Chancen und Risiken. Zvláštní číslo „Europäische Rundschau“ Vídeň 1/2004. Graf, D., Kaser, K. (vyd.): Vision Europa. Vom Nationalstaat zum Europäischen Gemeinwesen. Vídeň 2004. Sajdik, M., Schwarzinger, M.: Die EU-Erweiterung. Hintergrund, Entwicklung, Fakten. Vídeň 2003

² Viz četné hodnotové a lifestyle-studie, např. Klages, H.: Wertorientierungen im Wandel. Rückblick, Gegenwartsanalyse, Prognose. Frankfurt 2/1985; Schulze, G.: Die Erlebnisgesellschaft. Kulturosoziologie der Gegenwart, Frankfurt 1993; Denz, H. u.a.: Die Konfliktgesellschaft. Wertewandel in Österreich 1990-2000.

provinčních nacionalismů. To vše je pochopitelné, avšak situaci to nepomůže. Kdo se nechá pasivně ovládat, omezuje své zájmy na sebe sama a svůj blízký okruh, propásne v osobním rozvoji života důležité šance a přenechá utváření společnosti, hospodářství a politiky jiným, i když tím pak může být sám silně postižen. Anachronická politika a ekonomie, zaměřená na pohled do minulosti, je pochybená, i když aktuálně uspokojuje pochopitelné emoce lidí. Od určujícího vývoje své doby se nikdo nemůže izolovat. Naše šance spočívá spíše v tom, že jej budeme včas a kompetentně vnímat a že jej budeme utvářet jak realisticky, tak humánně a kreativně.

1. Základ a perspektivy realistické etiky

Etika má v současné době konjunkturu, všude se volá po etice, i v hospodářství, technice a politice. Tento zesílený zájem o etiku je znamením toho, že dosavadní životní vzory, jejich oprávněnost, základy a orientace již nedostačují, že lidé znejistěli, že hledají. Nežádá se však etický zájem vyčerpává v apelech a prázdných frázích, prohlášeních o hodnotách pouze pro styk s veřejností a „nedělní kázání“ bez reálných konsekvencí. Je nemálo lidí, kteří mají ovšem vůči etice výhrady, na příklad pro její často zjistitelnou jednostrannou fixaci na požadavky, imperativy a normy. Chápu tyto výhrady proti takovému zjednodušování. Více než dvacet let spolupracuji s vedoucími pracovníky v technice a hospodářství a jsem si vědom stále vzrůstajícího tlaku, kterému jsou lidé v těchto profesích vystaveni. Tento tlak bych nechtěl ještě více zvětšovat etickými požadavky. U etiky, jak ji chápu a uplatňuji, jde o lepší porozumění věcných a lidských záležitostí, o rozšíření perspektiv, o objasňování probíhajících změn orientace. To může stávající tlak díky lepšímu zohledňování přiměřených priorit a proporcí jak v profesní, tak osobní oblasti dokonce snížit. Občas jsou však jistě také nutná a prospěšná jasná slova, označení problémů a „směrovky“, abychom se neocitli ve slepých uličkách nebo propastech, a rovněž i právní a etické normy, zásady jednání a orientace.

Ústřední obsah etiky jsou odpovědi na základní otázku: „Jak se vydaří náš život?“ I když je tato základní otázka jednoduchá, nosné odpovědi na ni jsou velmi náročné a vyžadují zaměření pozornosti současně na mnoho oblastí a perspektiv. Náš život se nevydaří ani automaticky, ani jednou provždy, ale získává svoji lepší nebo horší podobu v mnoha malých a někdy i velkých rozhodnutích včetně důsledků, které z nich vyplývají. Etice tedy jde o co nejlepší vydaření našeho života jako celku, včetně krásných i těžkých chvil. Právě komplikované situace a těžká období jsou rozhodujícím testem; existují totiž různé životní koncepty „pro pěkné počasí“, které nás však ponechají bez orientace a opory, když bychom to nejvíce potřebovali. Jádrem etiky netvoří předpisy a zákazy, ale vědomí a svoboda člověka. Svobodu nelze zaměňovat s libovůlí a zlovůlí či svévolí, mnohem spíše je to cenný, ale také velmi náročný potenciál s neoddělitelně spojenou šancí a povinností ze všech svých sil se snažit o co nejlepší chápání a rozhodování, stát za svým jednáním a nepotlačovat zodpovědnost za jednotlivá jednání a život celkově. Etika rozšiřuje pohled nad krátkodobé individuální zájmy na spravedlnost a obecné dobro.

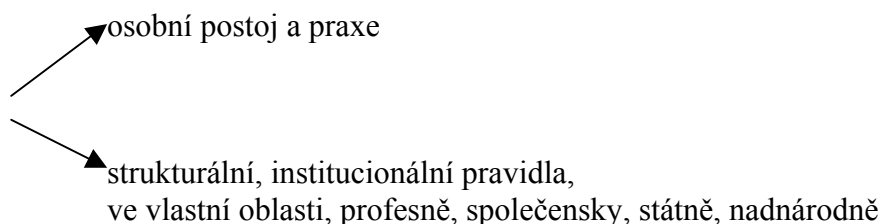
Každá doba má své speciální signatury, silné stránky a problémy. K charakteristikám dnešní doby patří jistě vysoký stupeň specializace a dominance jednostranně efektivního hospodářství a techniky. Z etické perspektivy se tyto charakteristiky v předmodernistické nostalgické romantice často jen paušálně kritizují nebo dokonce demonizují. Místo o takovou polemicko-paušální kritiku jde ve skutečnosti o více než kdy jindy nezbytný souborný pohled na různé oblasti a vektory vlivu, relevantní pro lidský život, aby bylo možné lépe chápat a v praxi zohledňovat přiměřené priority, proporce a souvislosti jednotlivých oblastí a vektorů. Potřebujeme jistě mnoho speciálních vědomostí a dovedností, avšak zvláště naléhavě

potřebujeme vědomý pohled na celek lidského života, se zřetelem na osobní zdar, i pozornost pro obecné dobro. Etice jde o kultivaci osobního a veřejného života a nejen o konstatování chyb a následnou pomoc v nouzi a „opravy“.

K životu lidí patří podstatným způsobem vždy také životní prostředí a společenský kontext. Vůči silným individualistickým tendencím je třeba si uvědomit, jak podstatně jsou naše vysoce vyvinuté společnosti navzájem úzce propojeny a jak jsou založeny na nezbytně výkonných kooperacích mnoha lidí. Proto je podstatnou součástí etiky sociální etika: Zde jde speciálně o struktury a pravidla, instituční a informační scénáře spolupráce, díky nimž se rozdělují zátěže a šance, náklady a výhody. Tuto diagnózu je třeba stále znovu metodicko-systematicky reflektovat se zřetelem na to, do jaké míry odpovídá požadavkům spravedlnosti a obecného dobra, případně které operativní kroky ke zlepšení jsou aktuálně možné a proto je třeba je realizovat.

Přehled: Etické perspektivy lidské svobody chápaní – rozhodování/jednání – zodpovědnost v komplexních systémech

Postoj/přístup: respekt, dobrá vůle - speciálně vůči ostatním lidem, živočichům a hodnotám
Vědomosti/dovednosti: cíle – cesty/prostředky, zvažování důsledků a rizik, účinků a vedlejších účinků – předem i doprovodně

Metahorizont: víra, světový názor, epochální paradigmaty:

Co je člověk? Odkud přichází? Kam směřuje?

naděje, obavy, motivace, pohnutky

orientace, hodnoty, priority, proporce

2. Prvořadé výzvy pro „novou Evropu“: „globalizace“ a „změna paradigmatu mezi novověkem a postnovověkem“

V úvodu jsem naši dobu označil vzhledem k odstranění rozštěpení a poprvé možnému novému utváření celé Evropy ve svobodě a spravedlnosti za dobu, která historicky určuje směr. Avšak Evropa již dávno není ve světě suverénní, ale musí své sjednocování a nové utváření realizovat v rámcových podmínkách „globalizace“ a změny paradigmat. To nejsou jen hesla, tato slova označují dominantní „mega-trendy“ naší doby: Podobně jako při průmyslové revoluci v 19. století se v současné době uskutečňuje druhá, nyní celosvětová, technicko-ekonomická ale také sociokulturní, náboženská a etická revoluce, vyvolaná především nasazením vůdčích technologií elektronické informační techniky, telekomunikací, biotechniky a genového inženýrství. Opět se tím masivně a nevratně mění vyvinuté a zavedené hospodářské a společenské struktury, ale také vědomí a vzory chování. Důležité výzkumy a hospodářské procesy se staly globálními. Elektronická telekomunikace, která umožňuje rychlou celosvětovou mobilitu informací, zboží a kapitálu, gigantické náklady na vývoj a zařízení vyžadují globální propojení a nadnárodní trhy („Economy of Scale“). Ekonomicky a politicky tak celosvětově dochází k novému „míchání karet“, celosvětově se nové rozdělují šance, zátěže, centra rozhodování, pracovní místa. Tyto procesy doprovází

mohutné „stěhování národů“, dobrovolná mobilita a nedobrovolná migrace. Pokud si nedáme dobrý pozor, dojde během těchto převratných změn ke ztrátě solidarity a k sociální brutalizaci.³

Silná globalizace se ale uskutečňuje i sociokulturně a mentálně: Především elektronickými médii probíhá intenzivní difúze a infuze globality, informací, obrazů, životních vzorů, náboženských představ a postojů z celého světa, a to od dětského věku. To vede ke značně změněným obsahům a strukturám ve vědomí, ke změněným úhlům pohledu a vzorů chování. Hesla, která to vyjadřují, jsou: „patchworkové vědomí“ a „kolážová identita“. Jak venku tak uvnitř už nejsou žádné „uzavřené světy“. To má obecně kulturního, náboženského a etického hlediska enormní důsledky a hluboký vliv na společenské struktury.

Je důležité vzít v úvahu, že tato nová situace s sebou přináší také „etickou globalizaci“: Ta jistě způsobí globální sociální zodpovědnost v nové kvalitě. Avšak „etickou globalizací“ je vyjádřeno ještě více: Elektronická informační technika, telekomunikační technika, biotechnika, genové inženýrství, globalizované hospodářství jsou vrcholovými výkony novověkého programu ovládnutí přírody a utváření světa. V poslední době byly ve vědeckotechnické účinnosti proraženy omezující mantinely, do lidské, do průmyslové dispozice se dostaly mohutné síly hýbající světem až po řízení života, dědičnost, vzduch, moře a klima. Mnozí lidé však už toto „zrušení hranic“ nepociťují jako rostoucí svobodu, ale cítí se být spíše poháněni procesy s vlastním mechanismem, pociťují, že o nich rozhodují jiní, že jsou zavlečeni do globální sítě „big-business“ a „big-science“. Rostou rozdíly mezi chudými a bohatými, mezi „vlivnými“ a „bezmocnými“. Na rozdíl od novověké naděje v pokrok si lidé stále více uvědomují ambivalenci vědecké, technické a hospodářské výkonnosti: Proti potěšitelným ziskům stojí vysoké náklady, rizika, vedlejší účinky a škody.

Celosvětové propojení a dosažená účinnost „hýbající světem“ nás reálně dostávají do nové, eticky velmi náročné situace: „svět“, „příroda“, už dávno nejsou nedotknutelně stabilní, se samoregulací jako základem a rámcem našeho života a jednání, na lidských bedrech spíše spočívá zodpovědnost za ekosystémovou rovnováhu, za dlouhodobě udržitelnou budoucí kulturu života. Ve výrazném rozporu k prométheovsko-novověké naději v pokrok panuje značná nejistota, zda se lidé individuálně a ve společnosti včas naučí této zodpovědnosti a dokáží ji uskutečňovat. Pokud ne, pak lze očekávat temné perspektivy. Nad všemi jednotlivými etickými otázkami vyvstávají při současných mohutných přeměnách v nové radikálnosti prastaré otázky: Co lze od lidí očekávat, v co lze u nich doufat, čeho je třeba se obávat? Kdo jsme my, lidé, odkud přicházíme, kam směřujeme? Na tyto základní otázky potřebujeme nosné odpovědi, až pak teprve se můžeme ptát dále: Co je „člověku přiměřené“? Jak je třeba kultivovat vědeckotechnicko-ekonomicko-politická rozšíření oblastí, co je třeba hodnotit jako lidsky důstojné, co jako lidsky nedůstojné? V těchto starostech a obavách se stále zřetelněji ukazuje změna paradigmatu: víze, programy, účinnost novověku ztrácejí na fascinaci, na podnětné a orientující síle, lidé tápou a hledají s ještě větší nejistotou „v mlze“ přechodu k ještě nezřetelnému „postnovověku“ nové orientace.

³ Srovnej k tomu: v. Weizsäcker, C.: Logik der Globalisierung. Göttingen 1999; Menzel, U.: Globalisierung versus Fragmentierung. Frankfurt 1998; Greider, J. W.: One World, ready or Not. The Manic Logic of Global Capitalism. New York 1997; Brunkhorst, H./Kettner, M.: Globalisierung und Demokratie. Wirtschaft, Recht, Medien, Frankfurt 2000; Münch, R.: Globale Dynamik, lokale Lebenswelten. Der schwierige Weg in die Weltgesellschaft, Frankfurt 1998; ders.: Offene Räume. Soziale Integration diesseits und jenseits des Nationalstaats, Frankfurt 2001; Brunkhorst, H.: Solidarität. Von der Bürgerfreundschaft zur globalen Rechtsgenossenschaft, Frankfurt 2002.

3. Výzvy a zátěže transformace

K ekonomickým, sociálním a mentálním převratným změnám v průběhu globalizace, změny paradigmat a evropské integrace, kterými trpí již lidé „na Západě“, přistupují v reformních zemích ještě obtíže transformace.⁴ Mezitím již od překvapivého pádu komunistických totalitních systémů v Evropě v letech 1989/90 uplynulo téměř 15 let. Od té doby, a mnohem déle, než se očekávalo, museli lidé v reformních státech zápolit s komplikovaným úsilím a také se zklamáním z transformace: Staré struktury jsou (alespoň navenek) pryč, ale pryč jsou i staré jistoty. Bývalým komunistickým režimům byla společná – i přes značné rozdíly v jednotlivých zemích – vysoká centralizace politických a ekonomických rozhodnutí, stejně jako společná světonázorová a kulturní orientace. Moc byla koncentrována „nahore“ v „nomenklatuře“, možnosti rozhodování a vliv jednotlivců, decentrálních organizací a volných sdružení byly pak velmi slabé. Požadovala se konformita, provádění pokynů shora a za to byla poskytována stabilita, nízká rizika a kolektivní základní zaopatření, pokud se člověk choval konformně a spokojil se s nesvobodou a s nízkou ekonomickou efektivností. Ekonomická efektivnost byla opravdu velmi špatná, ekologické nešvary dramatické, důležité byly v první řadě mocenské skupiny, plány a byrokracie, vedlejší byly diferencované potřeby a důstojnost lidí, spotřeba nerostných surovin a náklady. Ke všem formám vnější nesvobody a útisku se přidalo ještě postupné navykání na nesamostatnost, odvyknutí osobní zodpovědnosti, aktivnímu utváření života a společnosti, zakrnění a emigrace mnoha talentů.

Svobodné pluralistické demokracie s konkurenčním tržním hospodářstvím jsou založeny na dalekosáhlých možnostech rozhodování a utváření u jednotlivců, decentrálních institucí, hospodářských podniků a volných sdružení a na jejich ochotě k zodpovědnosti. Otevřená demokratická společnost a konkurenční trhy jsou formami organizace, případně postupy k dosažení cílů a k řešení problémů. Které cíle, hodnoty, řešení problémů jsou žádoucí jako lidsky důstojné, a které priority a proporce je při tom třeba dodržet, nevyplývá však automaticky, ale je – což se někdy dostatečně nebere v úvahu ani na „Západě“ – lidským, kulturním, náboženským a politickým úkolem objasňování, vzdělávání a řízení. Během evropských kulturních dějin k tomu byly vyvinuty důležité základní struktury: rozdělení moci, parlamenty volené ve svobodných volbách, ústavy zajišťující lidská práva a nezávislé soudy, spravedlivé právní rámce pro důležité oblasti života, rovnost šancí podporující možnosti vzdělání, struktury a regulační systémy hospodářství pro zajištění spravedlnosti a sociální a ekologické úrovně.

Je jasné, že transformace se nemůže zdařit rychle a jen za vnějších změn, zavedením systému více politických stran, odstraněním plánovaného hospodářství, privatizací a otevřením hranic. Potřebuje také intenzivní odborné a etické vzdělávání osobností u širokého obyvatelstva a u vedoucích pracovníků, aby se mohla uskutečnit očekávaná vysoká vlastní zodpovědnost osob v otevřené společnosti. A to vyžaduje rozvoj výkonných struktur, což nejde rychle ani snadno, protože po zrušení centrálních monopolů moci vyvstává mnoho nových institucionálních požadavků na všech rovinách. To vše požaduje velkou duševní pozornost a vytrvalou angažovanost na „dlouhých cestách“. Vzhledem k takto obtížným situacím dochází snadno k regresivně rezignačním tendencím („úzkost ze vzdáleného cíle“), nebo se lidé začnou spoléhat na bezohledné prosazování krátkodobých vlastních zájmů.

⁴ Srovnej např. : Gerlich, P./Plassner, F./Ullrich, P.A. (vyd.): Regimewechsel. Demokratisierung und politische Kultur in Osteuropa. Vídeň 2002; Juchler, J.: Osteuropa im Umbruch. Politische, wirtschaftliche und gesellschaftliche Entwicklungen 1989-1993. Curých 1994; Reinprecht, C.: Nostalgie und Amnesie. Bewertungen von Vergangenheit in der tschechischen Republik und in Ungarn, Vídeň 1996; Csáky, M.: Mehrdeutigkeit. Die Ambivalenz von Gedächtnis und Erinnerung, Vídeň 2003.

4. Modely evropské společnosti s nadějnou budoucností, šance malých států, regionů a podniků ve velkém prostoru Evropy

Existují pochopitelné obavy, že se probíhajícím spojování do politických a ekonomických velkých útvarů ztratí možnosti vlastního utváření, sociální kvalita a vlastní identita. Skutečně se nejen globálně, ale i v mnoha transformačních státech zvětšují vzdálenosti mezi bohatými a chudými, mezi těmi, kdo na převratných změnách vydělali a těmi, kdo na profitují málo nebo vůbec. I v evropských státech, k jejichž státním cílům patří sociální blahobyt, probíhají především v kontextu globalizace pronikavé změny, které vyvolávají výčitky typu „odstraňování sociálního přístupu“, „ničení sociálního státu“. V naší souvislosti nejde o každodenní politiku, ale o zásadní orientaci. Bylo by zjednodušením, kdybychom „sociální stát“ (analogicky také regionální politiku) zaměňovali se státním „sociálním zabezpečením“, „zaopatřením“ a „podporou“. Samozřejmě by bylo proviněním proti lidské důstojnosti a obecnému dobru, kdyby slábí a potřební lidé, kteří si nemohou pomoci sami, byli ponecháni v nouzi bez spolehlivých solidárních sítí a dostatečné podpory. V kultivované demokracii se toto nesmí stát. Ale ještě důležitější je již předem se postarat o spravedlivou rovnost šancí a podílení se všech na společnosti a hospodářství, aby se již preventivně co možná zabránilo vzniku nesamostatnosti, marginalizaci, potřebnosti pomoci a nouzi. Myslet „sociálně“ příliš jednostranně na „zaopatřování“ může znamenat i uplatňování moci funkcionářů a „pomocníků“, závislost a pasivitu. (Obtížné dědictví pasivity a nabalování moci z totalitních desetiletí již bylo zmíněno.) V současné době projevuje mnoho mladých lidí zájem o práci v sociálních povoláních a pečovatelských. Mnozí chtějí pomáhat, podporovat, pečovat, „opravovat“. To je potěšitelné. Ale my bychom naléhavě potřebovali především mnoho schopných a angažovaných lidí, a máme příliš málo těch, kdo jsou ochotni kompetentně a vytrvale pracovat na odborném a eticky dobrém utváření společnosti a hospodářství, aby se preventivně předcházelo škodám, nouzi a závislosti.

Aby bylo zcela jasné: Politická svoboda, otevřená společnost, pluralistická demokracie, konkurenční trhy jsou struktury a postupy k dosažení cílů, není to samoučel. Svoboda je opakem pasivity, zvůle a bezpráví, svoboda otevírá náročné šance a bezpodmínečnou povinnost usilovat o co nejlepší chápání, aby pak na jeho základě bylo možno zodpovědně jednat. Technicko-ekonomická účinnost na jedné straně a osobní kvalita života a obecné dobro na druhé straně jsou vzájemně se doplňující směry lidsky důstojné politiky a lidsky důstojného hospodářství. Bezpochyby potřebují všichni lidé a také hospodářství dobře řízenou společnost s odpovídajícími vzdělávacími, zdravotnickými a sociálními zařízeními, právní jistotu, dopravní infrastrukturu, alespoň minimum společných hodnot a horizontů smyslu. Právě tak jasné je, že se stoupající technicko-ekonomickou účinností se zvyšuje také význam ohledu na osobní dimenze bez přímého účelu, na životní prostředí a trvale udržitelný rozvoj. Zde jde o budoucnost naší formy života a našich společenských systémů.

Středoevropské demokracie vyvinuly v poválečné epoše pro nezbytnou rovnováhu společenského řádu koncept „(eko-)sociálního tržního hospodářství“ a udělaly s ním zhruba až do sedmdesátých let lidsky, politicky a ekonomicky velmi dobré zkušenosti. Od té doby tyto modely ztratily na rovině jednotlivých států poněkud na síle a působnosti – částečně vlivem „domácího“ chybného vývoje, především však vzrůstající ekonomickou a ekologickou internacionalizací. Ekosociální politika s odpovídajícími strukturami a regulačními systémy by však neměla být kvůli tomu odsunuta stranou jako překonaná, ale podle principu „subsidiarity“ by měla být odpovídajícím způsobem adaptována ve vlastních komunálních, regionálních a státních oblastech a měla by být zastoupena i na evropské rovině. Je zcela jasné, že vzhledem ke vzrůstající globalizaci jsou i na světové rovině nezbytné účinné ekosociální regulační systémy. Zde se ukazují teprve skromné pokusy, avšak také vzrůstající

tlak v tomto směru.⁵

Mnoho „malých“ států, hospodářských podniků i volných sdružení upírá svoji pozornost často jednostranně na přednostně dominující „velké“ – na velkopodniky, na politické velké útvary a reagují na ně v ochromení strachem nebo s agresivitou. Zužují jím jednostranně vnímání sebe sama a schopnost jednat. Také populističtí politici a média, využívající v polemice proti EU tyto pochopitelné obavy, jednají velmi nezodpovědně.

Kulturně politické vysvětlení: Historicky vzrůstající kvalita Evropy nespočívá v uniformitě, ale v diferenciaci; Evropská unie se zavázala k subsidiaritě a podporuje regiony, regionální identity a struktury z dobrých důvodů: Pro důležité politické, ekonomické a ekologické záležitosti potřebujeme velké evropské zastřešení. Ale v nepřehledně velkých prostorech se lidé cítí bezmocní, bez domova, vykořenění, demotivováni. Vykořenění lidé nemají dobrý život, snadno se stanou „pískem hnaným ve větru“. Proto lidé potřebují pod velkým zastřešením kulturně, politicky a ekonomicky více než kdy jindy pocit zdomácnění v přehledných, dobře utvářených, „obyvatelných“ prostorech. Pod velkou evropskou střešou jsou tedy skutečné úkoly a šance pro menší jednotky. Ovšem tato vitalita se neuchovává a neposiluje pasivitou a defenzivním izolováním, to by zakrnila v provinciálnosti, ale rozvíjením a uplatňováním svých talentů, vědomou péčí a nasazováním svých kvalit, stimulující výměnou, osmózou se sousedy.

K hospodářsko-politické perspektivě: I když vzhledem k vědecko-technicko-ekonomickému vrcholovému vývoji může být mnoho vědeckých, technických a hospodářských postupů úspěšných již jen ve velkoplošném propojení, přesto mohou i nadále podnikat i menší jednotky ve své oblasti. Menší sdružení, malé a střední podniky mají velmi dobré šance díky různým formám specializace a kooperace, díky využití blízkosti a lepší znalosti místních potřeb. Čím většími se stávají velcí, tím větší zákoutí vznikají pro konkurenceschopné malé podniky, protože „velcí“ jsou často pro mnohé věci příliš těžkopádní, příliš netvůrčí, příliš drazí. Pro využití těchto skutečných šancí potřebujeme lidi s odpovídajícími osobními postoji a odbornými dovednostmi, ale také struktury a regulační systémy, které by zamezily nezdravému nabalování moci, nebo ho alespoň limitovaly a které by zajistily spravedlivou konkurenci pro všechny podnikatele i zákazníky a dodržování sociálních a ekologických norem. Rozvoj takovýchto regulačních systémů je v Evropě možný a na „staveništi Evropské unie“ se již uskutečňuje. Mnoho hovoří pro to, abychom vyvinuly evropské modely společnosti, v konkurenci k modelu Spojených států a modelům asijským. Nezbytné etablování odpovídajících účinných struktur a regulačních systémů na světové rovině vzhledem ke vzrůstající globalizaci již také bylo zmíněno.

V kultuře, politice a hospodářství je tedy nezbytná a nadějná realizace principu utváření společnosti podle zásad „subsidiarity“, vyvinutý katolickým sociálním učením (ovšem církve samotná je praktikuje nedostatečně). Tento princip vypovídá o tom, že kompetence utváření a rozhodování mají být co možná nejvíce ponechány menším společenstvím. Pouze to, co menší jednotka nemůže dobře zvládnout, přechází na nejbližší větší rovinu, i když ne hned do nejvyšších centrál. Této subsidiaritě odpovídá silné respektování regionů.

5. Dimenze lidsky důstojné regionální kultury

„Evropská unie“, „angažovat se pro Evropu“, to je pro mnoho lidí příliš vzdálené a abstraktní, pro mnohé existuje takováto distance již vůči vlastnímu státu. Ale přehledný region, „domov“

⁵ Srov.: Rademacher, F.J.: Balance oder Zerstörung. Ökosoziale Marktwirtschaft als Schlüssel zu einer weltweiten nachhaltigen Entwicklung. Vídeň 2002.

leží lidem na srdci, zde se ukazují konkrétní úkoly utváření a k tomu je možné lidi motivovat.⁶

V celé Evropě (a celosvětově) vyvstávají při rozvoji regionů důležité a obtížné problémy utváření: Na jedné straně jsme zaznamenali v průběhu technicko-ekonomického vrcholového vývoje úkazy rychlé urbanizace se všemi problémy nahuštěného prostoru a na druhé straně ztrátu mnoha pracovních míst v zemědělství a v tradičních řemeslech a v důsledku toho povážlivé prořídnutí zalidnění a strukturální slabiny ve venkovských regionech. V České republice přistupuje ještě k těmto celoevropským problémům stagnace po desetiletích totality, která blokovala iniciativu a vyvolávala pasivitu, a z velké části ještě nezvládnuté škody v oblastech odsunu obyvatelstva. U komplexních úkolů regionálního rozvoje nelze dosáhnout dlouhodobých úspěchů pomocí nějakého patentního receptu, ale jen speciálně přizpůsobeným souborem opatření. Absolutně nevyhnutelné jsou podílení a motivace lidí v regionu obecně a pro posílení případně rozvoj regionálně zakotvených podnikatelských aktivit. Trvale udržitelný regionální rozvoj se nedá uskutečňovat „shora“, ale pouze lidmi regionu. Samozřejmě je rovněž zapotřebí investic do materiální a duševní infrastruktury, pomoci při startu a doprovodná opatření pro nové nadějně malé a střední podniky v oblasti technologií a služeb.⁷ V Rakousku bylo např. dosaženo potěšitelných výsledků výstavbou decentralizovaných technocenter a clusterů s cílenou výstavbou dopravní, informační, vzdělávací a především celoživotní vzdělávací infrastrukturou ve venkovské oblasti.

Nejen pro venkovské regiony, ale i celospolečensky by se i přes početní redukci neměl přehlédnout stávající význam rolnictví: Pro lidsky důstojnou budoucnost zůstává podstatnou nejen vysoká kvalita prvotní produkce potravin a obnovitelných surovin, péče o kulturní krajinu, péče o půdu, vodstvo a vzduch, ale pro obecnou kulturu rovněž rolnická základní zkušenost dlouhodobosti: trpělivé podporování organického růstu, umírněnost ve využívání přírůstků při udržování substance, vnímání přírodních a kulturních souvislostí.

Vzhledem ke strukturálním změnám a konkurenčnímu tlaku mají ekonomické modernizace zvláštní naléhavost a vyžadují značnou pozornost a zdroje. Omezení regionálního vývoje na ekonomii by ale bylo nelidské, bylo by to přímo moderní barbarství. Bez hospodářství by nebylo rozvíjení života, ale lidsky důstojný život je více než jen hospodářství. Teprve neméně intenzivní nasazení pro kulturní, sociální, náboženské a etické dimenze dělá z regionu lidsky důstojný domov, v němž se člověk skutečně cítí doma a s nímž se identifikuje. Nyní neomezeně možné utváření regionů České republiky v kontextu opět nerozdělené střední Evropy, kairos evropského sjednocení celkově – to jsou rozsáhlé kulturní úkoly. Kultura přitom není míněna v užším, ale v širokém významu: jako lidsky důstojné utváření všech podstatných oblastí a dimenzí života včetně politických a hospodářských poměrů, profesního a pracovního světa i volného času včetně dějinného dědictví, vztahů, budoucích perspektiv a horizontů. Kultura v užším smyslu: výtvarné umění, hudba, literatura, divadlo, architektura, slavnosti... jsou v tomto širokém pojmu kultury důležitými dílčími oblastmi. Múzická oblast, umění, to co nemá přímý účel, co je krásné – to je v naší silně ekonomicky a technicky orientované době více než kdy jindy důležité pro rozšíření horizontu a odstranění banálnosti z našeho osobního a veřejného života.

⁶ Se zájmem o vlastní region jsme udělali velmi dobrou zkušenost při kongresu o regionálním rozvoji na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích koncem dubna 2002. Srov. dokumentaci: Renöckl, H., Machula, T. (Hg.): Zukunftsregion Südböhmen – Mitteleuropa. Dimensionen menschenwürdiger Regionalentwicklung. Linz – Pasov 2004; české vydání: Region budoucnosti jižní Čechy – střední Evropa. Dimenze lidsky důstojného regionálního rozvoje. České Budějovice 2004. Srov. také přehled: Rosar, S. (Hg.): Dezentralisierung und regionale Neugliederung in Mitteleuropa. Zvláštní číslo: Der Donauraum. Zeitschrift des IDM. Vídeň 43. Jg. (2003) č. 1,2.

⁷ K tomu ještě malá studie: Bednářová, D.: Regiony Jihočeský kraj a Mühlviertel – Partneri spolupráce v oblasti malého a středního podnikání. České Budějovice 2003.

Mnohokrát jsem již upozorňoval na to, že k vitálnímu regionu patří živá výměna se sousedy; pasivita nebo dokonce izolace neupevňuje identitu, ale nechává ji zakrhnout. Samozřejmě že v naší historické situaci ukazující směr má jasnou prioritu zaměření na budoucnost, na šance nové střední Evropy. Ovšem bez připomenutí krásy, ale také utrpení a hrůz dějinného dědictví by zůstaly vztahy, kulturní tvořivost a horizonty omezeny vlivem odříznutých kořenů, v důsledku potlačovaných traumat, která dále tísní zevnitř i zvenku. Zvláštní kulturní plodnost a technicko-hospodářská prosperita Rakouska i Česka vyrostly do značné míry z přínosů a vzájemné stimulace různých národů a kultur.

Zde není dostatek prostoru k objasňování komplikovaných dějinných propletenců ve střední Evropě, zmíním tedy jen krátce tragické události posledního století: Po rozpadu rakousko-uherské monarchie zdědily nástupné státy neřešené problémy tohoto multietnického prostoru a ztroskotaly na nich. Během nacisticko-totalitní okupace bylo v Československu zločineckými násilnickými akcemi do značné míry zlikvidováno nebo vyhnáno židovské obyvatelstvo. Němci a také Rakušané se dopouštěli na Čechách a jiných negermánských národech strašných zločinů. Pozdě a namáhavě jsme se v Rakousku učili si to připomínat. Po válce a diktatuře pokračovala neblahá praxe bezprávného násilí na české straně vyhnáním německy hovořícího obyvatelstva, což postihlo více než 30 % obyvatelstva Československa. Během těchto odsunů se udál bezpočet strašných zločinů. To nelze vyřídit mlčením nebo skončit požadavkem „ukončení debaty“. Přímou zcestnou je anachronické víření nacionalistických emocí, uplatňované politiky různých stran - to ohrožuje jedinečnou šanci nové, společné, lidsky důstojné střední Evropy. Důležité je v této souvislosti rozlišovat morální, právní a politickou rovinu. K morální rovině se jako etik s odbornou kompetencí stavím jasně: Vina je osobní skutečnost. Neexistuje žádná kolektivní vina, ani z německé, ani z české strany. Ale existují kolektivní propojení a dějinné zátěže. Zde ještě čekají velmi citlivé otázky na nosné odpovědi, těžká zranění na trvalé vyléčení. To bude potřebovat čas a mnoho malých a větších kroků. Kdo – na obou stranách – k tomu má sílu, je zván, aby je učinil nebo podpořil.⁸

6. „Novověká kultura života“ – vize pro novou Evropu?

Nenahraditelná hodnota pocitu domova v přehledných prostorech v kontextu integrace Evropy a globalizace je zjevná. Bylo by ale nedorozuměním si „domovinu“ představovat pouze s pohledem zpět, nostalgicko-idylicky. Osobní a společenská vitalita roste na jedné straně z vědomí našeho původu a na druhé straně z cílů, o které je třeba usilovat, a z účinných vizí. Vzhledem k vyčerpání novověkých paradigmat potřebujeme zvláštní odvahu k výhledu do postnovověké budoucnosti, kterou máme před sebou. Klade jistě těžké úkoly, ale jen tak se dají stimulovat a orientovat nezbytné síly pro nové utváření Evropy. Zde jen několik krátkých odkazů:

Novověk, podstatně utvářený v Evropě, vycházel z omezených životních poměrů, z bezmoci a nouze a vsadil proto na osvobození překonáváním hranic a bezmoci. V dané sociokulturní situaci se koncipoval a realizoval novověký program osvobození převážně v prométheovském duchu, zkoumáním všech zákonitostí, aby je člověk mohl sám řídit, ve všech oborech se uplatňovala specializace, přírodovědecky utvářená racionalita a kvantifikace, tvorba, výkon a ovládání. K tomu byly vyvinuty vysoce účinné vědecké, technické a ekonomické nástroje, s nimiž se dosáhlo mnoho pro rozvoj a zlepšení života. Jen příliš snadno se ale v naší pozdně

⁸ Payrleitner, A.: *Österreicher und Tschechen. Alter Streit und neue Hoffnung*. Vídeň 2003. Pithart, P., Příhoda, P., Otáhal, M.: *Wo ist unsere Heimat? Geschichte und Schicksal in den Ländern der böhmischen Krone*. Mnichov 2003

moderní jednostranné společnosti výkonu přehlíží, že to, co je specificky lidské, jako schopnost mluvit, myslet, milovat, vyrůstá ze vstřícné náklonnosti a ze vztahu. To začíná u dítěte v bezpečí poskytovaném rodinou, to zakoušíme při každé zkušenosti pravého přátelství, v mezilidských vztazích a lásce.

Jestliže novověk spoléhal na rušení hranic, my mezitím víme, že všechno ve světě je omezené. Je důležité, aby toto faktické konstatování bylo kombinováno s kvalitativním vhladem: To, že je něco omezené, neznamena – jako v novověkém paradigmatu – že je to třeba překonat, ale – správně posuzováno – je to, co je omezené, jedinečné a cenné. Takovéto vnímání omezenosti nejen věcných statků, ale také času a sil, let a dnů našeho života může vést k citlivému, kultivovanému zacházení s tím, co je omezené, pryč od pouze kvantitativní orientace a bezmyšlenkovité spotřeby, směrem ke kvalitě a dlouhodobosti. Novověk spoléhal do značné míry na přírodovědecké metody kvantifikace a specializace. Nyní, v pozdním novověku, se vyhrocuje tento přístup za použití elektronické informační technologie až na digitalizovatelnou „racionalitu“, „efektivnost“ a „výnosy“, což se stále více rozšiřuje na oblasti lidského života. To, co nelze kvantifikovat, co nemá přímý účel, co je svobodné, krásné, darovatelné, co nelze koupit ani prodat, to nalézá málo prostoru a pozornosti. Jestliže tato „racionalita“ a „efektivnost“ stále více určují náš život, naši civilizaci, pak se ve stejné míře redukuje lidé na produkující a konzumující kolečka v soustrojí, na faktory nákladů a veličiny výpočtů. To je však „ochromení mozku i srdce“, strašné ochuzení uprostřed materiálního blahobytu!

Podpora specializace umožňuje razantní přibývání speciálních, instrumentálních vědomostí a dovedností. Zaostává však vnímání souvislostí, a tak se přehlíží to, co je podstatné, ztrácí se moudrost a smysl, schopnost zodpovědnosti vůči celku. Naše civilizace, vzory všedního dne i ekonomické, politické, pedagogické, terapeutické a dokonce etické koncepty jsou utvářeny silně individualisticky. Vzhledem ke komplexnímu propojení a požadavkům kooperace v moderních společnostech ve vědě, technice a hospodářství jsou individualistické představy o svobodě nebezpečně naivní. Potřebujeme zaměřit zvláštní pozornost na struktury, regulační systémy a „scénáře“, podle nichž probíhá spolupůsobení a výměna, rozdělení rolí, šancí a zátěží, abychom i při všech převratných změnách zajistili malým, středním a velkým rovinám lidsky důstojné poměry.

„Novověká kultura života“ je epochální program. Velké a obtížné úkoly vyvolávají při omezených silách snadno ochromující pocity přetížení („úzkost ze vzdáleného cíle“). Pomoci zde mohou hluboce fundované osobnosti a „společenství na cestě“ lidí stejně smýšlejících, koalicí humánně angažovaných z různých táborů, nasazení na dlouhé trasy a období, názorné znázorňování smysluplných etap a dílčích cílů. Přeskakování kroků a cest jistě nepomůže. Ve směru vedoucím vpřed je možná délka kroku a možné tempo maximem.

Nejsilnějším zpochybněním svobody, smyslu a lidské důstojnosti jsou lidské mezní zkušenosti utrpení a bezmoci, ve všedních dnech, při ranách osudu, při nevyhnutelném stárnutí a umírání. Mnohé v našich postnovověkých civilizacích můžeme snadno odhalit jako kompenzace, vytěšňování a maskování konečnosti, jako iluzi bezmezné výkonnosti („full power and wellness for ever“, „anti-aging“). Vytěšňování a kompenzace konečnosti a omezenosti nevede ke svobodě. Bez integrace patických skutečností, křehkosti a omezenosti do osobních a veřejných konceptů života a praxí se nevydaří žádná lidsky důstojná kultura života. Jde to všechno, jestliže si ušetříme nejhlubší otázky po našem původu a budoucnosti? Jsou tyto otázky pokládány ve společnosti, jako je česká společnost, v níž se zhruba 70 % lidí označuje za „bez vyznání“ a na první pohled zde mají lidé „jiné starosti“? Empirické studie ukazují, že otázky po posledním smyslu, po fundované naději a etice, explicitně po

spiritualitě, po náboženských zdrojích a horizontech znovu zajímají lidi i v České republice.⁹

Velké náboženské tradice lidstva nejsou ve svých odpovědích na poslední otázky, ve svých představách transcendentního původu a budoucnosti lidí a světa stejné. Biblicko-křesťanské hledisko (ne vždy je tak zřetelná církevní tradice) nás povzbuzuje na rozdíl od např. transcendentních konceptů Dálného Východu nebo esoteriky k účtě k životu a světu i k obtížným cestám utváření života, osobních dějin i dějin lidstva. Světově velmi uznávaný bývalý český prezident Václav Havel ještě v době svého prezidentského úřadu zdůrazňoval význam transcendentního zakořenění: Bez transcendentního vztahu by nebyl dokázal vytrvat (ve vězení a týrání) a nedokázal by to ani nyní (těžce nemocný, tehdy ještě ve frustrujícím trvalém zatížení svého úřadu). Transcendentní hledisko mu však poskytlo také nezbytnou vyrovnanost a ochránilo ho před fanatismem.¹⁰

Použité prameny a související literatura:

Publikace citované v poznámkách pod čarou nejsou znovu uváděny.

Autor:

Univ.-Prof.Dr. Helmut Renöckl: narozen 28.2.1943 v Ottensheimu v Horních Rakousích, studium filosofie a teologie, rozšiřující studium psychologie, sociálních a hospodářských věd v Linci a Innsbrucku. Doktorandské studium a promoce v oblasti sociální etiky. 1966-1976 asistent a vyučující na univerzitě v Innsbrucku. V roce 1976 povolán do Lince na „etiku“ na Katolické teologické vysoké škole (nyní Soukromá univerzita). Vedoucí funkce ve vzdělávání dospělých, hostující pedagog v Salcburku a Erfurtu. Od r. 1994 také na Technicko-přírodovědecké fakultě Univerzity J. Keplera v Linci: „Etika v přírodních vědách a v technice.“ Vedoucí „Institutu konkrétní etiky a etického vzdělávání“ (lékařská etika, etika techniky, hospodářská etika, etické vzdělávání dospělých). Od r. 1991 vyučuje teologickou etiku, sociální etiku a etické vzdělávání také na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, od roku 1993 hostující a a.o. profesor, od r. 1997 vedoucí katedry, od r. 1998 ještě vedoucí mezifakultního „Institutu hospodářské etiky a regionálního rozvoje“. Člen mnoha mezinárodních vědeckých svazů, od r. 2001 předseda „Svazu katolických sociálních etiků ve střední a východní Evropě“, od r. 2003 člen Evropské akademie věd a umění“.

Přes 110 publikací v oblasti aplikované etiky a vzdělávání dospělých.

⁹ V dobách náboženské globalizace jsou církevní monopoly a nábožensky homogenní teritoria minulostí. Pro biblickou křesťanskou víru v Boha je centrální přesvědčení, že Bůh chce a působí spásu lidí. Umožnit lidem, aby to zakusili, je úkolem křesťanských církví. Plní tento úkol v dané situaci dostatečně? Evidentní zmenšení počtu členů v církvích České republiky klade důležité otázky: Kdo je komu vzdálený? Lidé církvím? Církev lidem? Kde hledají, kde nacházejí lidé v překotných změnách všech životních oblastí, znejistění postmodernou, chudou na naději, skutečně fundovanou oporu a naplnění života? Podrobněji: Renöckl, H.: Zukunfts-Laboratorium Tschechien? Herausforderungen für Kirche und christliche Sozialethik in Mitteleuropa. In: Herderkorrespondenz, Freiburg 56 (2002) Heft 1, 46-50. Rozsáhlé empirické studie: Tomka, M., Zulehner, P.M.: Religion in den Reformländern Ost(Mittel)Europas. Ostfildern 1999, Prudký, L. u.a.: Religion und Kirchen in Ost(Mittel)Europa: Tschechien, Kroatien, Polen. Ostfildern 2001.

¹⁰ Srv. ke kontextu této výpovědi: Havel, V.: Moral in Zeiten der Globalisierung. Reinbek 1998.

